

ρεϊ ή απότομη κρίση του μυστικισμού που τότε χιούπησε νάτανε αποτέλεσμα κανενός από κείνα τα μυστικά παραστρατίσματα του οργανισμού, που ούτε φαίνονται, και χτυπούνε τον άνθρωπο στη μέση της ζωής του, τη στιγμή που θαρχίσει ή ζωή να γέρνει προς τη δύση της. 'Ο Τολστόης βεβαιώνει πως τίποτα τέτοιο δεν είναι. Λέει πως ποτέ δεν εΐτιανε τόσο γερός, και πως μπορούσε την εποχήν εκείνη να δουλεύει στο γραφείο του, να γράφει, να συνθέτει όχτω ώρες στη σειρά, δίχως να νιώσει τον παραμικρό κάματο. Ήλθεσε μαυτών τον τρόπο να μη ελαττώσει τη σημασία της ήθικής κρίσης που πρόβαλε τότε μέσα του. Τι λοιπόν εΐπε ξαφνικά στον εαυτό του;

Εΐπε: εΐμ' ευτυχισμένος, έχω όλες τις χαρές του κόσμου σε βαθμό που λίγοι άνθρωποι τον φτάνουν, κι όμως μου φαίνεται πως ΐσαμε τώρα ΐζησα σε κακό όνειρο, σε μιάν εγωιστική ζωή, σε μιάν πλαστή ζωή, δίχως να γνιστώ για το άληθινό νόημα της ζωής και δίχως να συμμορφώσω το ιδανικό μου μέσα άνώτερο ιδανικό. Μόρεσα ως τώρα να μη συλλογιστώ αυτά τα πράγματα γιατί ή ζωή ΐβραζε μέσα μου, γιατί με κερνούσε από το μεθύσι της. Μα τώρα, δίχως νάμαι ούτε άρρωστος, ούτε κουρασμένος, ούτε φτωχός, νιώθω όμως πως ξαφνικά ξεμέθυσα κι άναρωτιέμαι: Τι εΐν' ή ζωή. Θα τη σβήσει ο θάνατος. Κ' ή δική μου ή μοΐρα, ενός από τους λαμκρότερους και πιο ευτυχισμένους ανθρώπους, είναι μοΐρα έλευινή. Τι εΐνε οι χαρές που θα χαθούνε, τα πλούτη που ο τάφος θα τα καταπιεί; Ήέλω μιάν λύση για το πρόβλημ' αυτό της ζωής. Και τι μου λένε οι σοφοί, τι μου λένε οι φιλόσοφοι;

Μου μαθαίνουν τις σχέσεις των πραγμάτων άναμεταξύ τους και δε μου μαθαίνουν μονάχα ένα, εκείνο που μ' ενδιαφέρει, τη σχέση της ψυχής μου, του εγώ μου, της βαθειάς έσωτερικής μου ζωής με τον άπειρο και μυστηριώδη κόσμο. Κι όμως αυτό είναι που θέλω να μάθω. 'Η ζωή μου δεν έχει νόημα, δεν έχει αξία, α δεν είναι συνδεμένη με κάτι άνώτερο κ' αΐώνιο. Αΐ λοιπόν, οι φιλόσοφοι μου λένε: Το άπειρο δουλεύει, ο κόσμος συνεργάζεται με το άπειρο, μπορεί μάλιστα να ετοιμάζει κάτι μεγάλο, θείο, και γώ, φωνάζει ο Τολστόης τους λέω πως αυτή ή απάντησή τους είναι μάταιη, πως το άπεριόριστο *σύμπαν*, δεν είναι στα μάτια μου, πως και γι αυτούς τους ΐδιους τους σοφούς δεν είναι παρὰ ένας γιγάντιος κι άταίριαστος σωρός από κόσμους κι από άτομα που σμίγουν και που χωρίζονται πάλι.

"Αν ΐλεγε κάποιος του Τολστόη: Κάνε τουλάχιστο ένα την ψυχή σου με την ανθρωπότητα που πάει προς ένα καινούργιο ιδανικό, θάπαντοΐσε. Για να ΐαίρω καλά τί θάβαι αυτή ή ανθρωπότητα, ή και για να δοκιμάσω θαμπά να το ΐανοΐξω, θα χρειαστεί να την ΐαίρω ολάκερη, ενώ δεν ΐαίρω τίποτα, μήτε

γιά την αρχή της, μήτε για τον προορισμό της, κ' ύστερα, φωνάζει με το προσταχτικό τόνο του σλάβου άριστοκράτη, μου χρειάζεται μιάν λύση καθαρή, άποφασιστική, μιάν λύση για μένα. Και μιλούσε και φώναζε μαυτό τον υπέροχο μυστικόπαθο εγωΐσμό. Οι μυστικιστές έχουν ένα ξεφρενιασμένο πάθος για τη ζωή τους. Θαρρείς πως εΐν' έτοιμοι να τη χάσουν, να τη δώσουν. Ναι, φτάνει να γίνει αυτό για κάτι που τους φαίνεται σαν το ψηλότερο μέρος του εαυτού τους κ' είναι έτοιμοι να βουλιάξουν στην άβυσσο, φτάνει νάβαι μιάν άβυσσο τελειότητας. Κι ο *μυστικός* που πάντα φτάνει στα άκρα, εΐν' έτοιμος να δεχτεί να κολαστεί, φτάνει αυτό να το θέλει ένας καλός Θεός. Αΐ λοιπόν, αυτός ο μυστικόπαθος εγωΐσμός που θέλει το εγώ του να λάμπει, να βρίσκεται σε άρμονία με το *σύμπαν*, νάχει τη βεβαιότητα πως οι σκέψεις του, τα έργα του, οι πράξεις του, θα ζήσουν σε κάποια αιωνιότητα, ΐκανε άνω κάτω τον Τολστόη. Και μη βρίσκοντας την άμεση απάντηση, βρισκότανε σε σημείο να ζητήσει καταφύγιο στο θάνατο, στην αυτοχτονία, κι άναγκάστηκε, για νάποφύγει τον πειρασμό και να μη άφίσει τη ζωή, πρὶ να βεβαιωθεί πως δε θα μπορέσει ποτέ να λύσει το αΐνιγμα, άναγκάστηκε να άπομακρύνει τα τουφέκια για να μη φυτέψει καμμιάν μπάλα στο κεφάλι του, καθώς και τα σκονιά από την καμαρά του, για να μην του κατέβει καμμιάν φορά να κρεμαστεί.

(Στο άλλο φύλλο τελειώνει).

ΗΛ. Φ. ΗΛΙΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

Κωνσ. Θεοτόκη: ΟΙ ΣΚΑΒΟΙ ΣΤΑ ΔΕΣΜΑ ΤΟΥΣ.
Μυθιστόρημα, 1922

Μιά φήμη άόριστη ΐφερνε το καινούριο έργο του κ. Κ. Θεοτόκη για επαναστατικό κι αυτό μ' ΐκανε να περιμένω με ΐσχωριστό ενδιαφέρο την έκδοσή του. Όχι γιατί σαν κομμουνιστής δε θέλω τάχα να άναγνωρίσω όμορφιά πουθενά άλλου παρὰ στα έργα της επαναστατικής πνοής.

Αυτά που είναι τόσο μπόσεικα, άς τάψήσουμε να τα πιστεύη και να τα διακηρύττη μόνο ο καλός κάγαθος κ. ΐανόπουλος. Την όμορφιά τηνε δεχόμαστε και την άναγνωρίζουμε κ' ΐμεις όπου κι αν τηνε συναντήσουμε. Μόνο που δεν τηνε συναντούμε δυστυχώς τόσο συχνά στα ΐλληνικά γράμματα που τα βλέπουμε με θλίψη ναποταλματώνονται μέσα στα χιλιεσιωμένα και χιλιεπατημένα μοτίβα. "Άλλο το ζήτημα τι μπορεί άναγκαστικά να βγή από τη σημερινή ζωή που είναι καθαρὰ επαναστατική. "Αν ένα έργο πρέ-

πει να βγαίνει από τη ζωή, πώς θα μπορούσαν τα έργα της σημερινής εποχής, μιας εποχής καθαρά επαναστατικής, να αποτύχουν την επίδραση της; Δεν είναι ανάγκη να γράψω κανείς σοσιαλιστικά έργα με απόφαση. Η εποχή μας επιβάλλεται και δίχως να θέλουμε. Υπάρχει βλέπετε μια σπουδαία διαφορά. Είμαστε σοσιαλιστές λογοτέχνες—κι αυτό το θεωρούμε για τιμή μας—δχι γιατί το θελήσαμε αλλά γιατί η εποχή που ζούμε μας υποβάλλει θέλοντας και μη ωρισμένες ιδέες. Άλλο ζήτημα τώρα αν ένας είτε από ιδιοσυγκρασία είτε από διαφορετική αντίληψη, θελήσει να πάρει στάση πολεμική ή επιφυλακτική προς το πνεύμα της εποχής του. Το σπουδαίο είναι ο χαρακτήρας της εποχής μας. Ο ένας τον αποδέχεται και υποκύπτει, ο άλλος αντιδρά και αρνείται... Μά κι ο ένας κι ο άλλος δε θα μπορούσαν να αποτύχουν την επίδραση της εποχής, να ξεδιπλώνουν έξω από τα όρια που αυτή τους χαράζει στη σκέψη· το πράγμα είναι τόσο απλό και το επαληθεύει ακόμα η ιστορία όλης της λογοτεχνίας. Άλλα από το έργο του κ. Θεοτόκη όσο κι εμάς προδιαθέτει κι ο τίτλος του δε βγαίνει καμιά επαναστατική ιδεολογία.

Θα ρωμά μάλιστα πώς δε βγαίνει έκτυπη κι ανάγλυφη καμιά ωρισμένη ιδεολογία. Ποι βρίσκεται ο κ. Θεοτόκης; Στα λόγια του Άλκη Σωζόμενου του άστενικού παιδιού με τη φυσική δειλία του χαρακτήρα του και την άρρωστη ιδιοσυγκρασία του που είχε παλαίψει όλη του τη ζωή με το θάνατο και που πιστεύει πως είναι προσωρισμένο να σημάνη μια μέρα στην πολιτεία τη σάπιγγα του λυτρωμού και πως μόνο η επανάσταση θα μπορούσε να σώσει το σάπιο κόσμο, ενός νέου με άπεραντες επιθυμίες μα δίχως νάχη και τη δύναμη νάντιμετωπίσει την πραγματικότητα και να περνάει πάνω από κάθε εμπόδιο; Η μήπως στα λόγια του περίεργου φιλόσοφου Περικλή Βαλσάμη, που διαβάζει Λουκρήτιο και πιστεύει πως η ζωή που εξακολουθεί και πέρα από τον τάφο είναι ένα μεγάλο μυστήριο; Η στα λόγια του γιατρού Στεριώτη που φρονεί πως η ζωή είναι bellum omnium contra omnes. Η στα λόγια του ποιητή Πέτρου Άδανάτου που δε δυσκολεύεται να φωνάζει πως τα έθνικά όνειρα είναι άπάτη γιατί η μόνη αλήθεια είναι και όπου την είδε ο Κάρλ Μάρξ; Η τέλος στα λόγια του γέρο Όρφομάχου, ενός ξεπεσμένου παλιού αριστοκράτη που τρελός πιά από τάδιακοπα χτυπήματα της σκληρής μοίρας ανακράζει πως πρέπει να λείψει με τη βία ο σημερινός σάπιος άνθρωπος για να γεννηθεί ο κόσμος που ένα πνεύμα κακόδουλο τον δημιούργησε; Η μήπως τάχα είναι η Μοίρα που, όπως υποθέτει η Εδλαλία ή κόρη ο γέρο Όρφομάχου και αγαπημένη του Άλκη, οδηγεί κάθε πράξη των Όρφομάχων και κάθε προσπάθειά τους για να ξεφύγουν από τα νύχια της; Θα παραξενευτεί φυσικά ο κ. Ξενοπούλος που με βλέπει να ενδιαφέρομαι

μια τόσο για να καθορίσω την ιδεολογία του έργου. Μαζί του κι άλλοι πολλοί. Τι μας ενδιαφέρει η ιδεολογία; Δε μπορεί να είναι ένα έργο καλό με οποιαδήποτε ιδεολογία; Και δεν πρέπει να προσέξουμε περισσότερο την καλλιτεχνική σύνθεση του έργου παρά την ιδεολογία του; Κ' εγώ πάλε πιστεύω πως πρώτο και κύριο έχουμε χρέος να καθορίσουμε την ψυχολογική και κοινωνιολογική βάση ενός έργου. Δίχως αυτό η ανάλυση του έργου δεν έχει καμιά σημασία. Και πως άμα ένα έργο νοσεί στην κοινωνιολογική του βάση, δε μπορεί να το σώσει κανένα άλλο πλεονέκτημα. Θα είτανε καλύτερα, θα μου πείτε, αντί να προσέξουμε τα λόγια, να κοιτάζουμε ποιά ιδεολογία βγαίνει από την υπόθεση του έργου. Πολι φυσικά. Μά το έργο δε μάς διευκολύνει.

Το σπίτι των Όρφομάχων είναι ένα παλιό αριστοκρατικό ξεπεσμένο σπίτι. Η πρόληψη που βαρύνει σε όλα τα μέλη της φαμίλιας αυτής δεν αφήνει να δουλέψουν όπως όλοι οι άνθρωποι για την οικονομική ανόρθωση του έρειπωμένου και καταχρεωμένου σπιτιού. Παλιοί αριστοκράτες δε θέλουν να αναγνωρίσουν τη σκληρή πραγματικότητα της ζωής. Έτσι οι συφορές ξεπούνε σαν αστροπελέκια το ένα πάνω στο άλλο, στο κεφάλι του γέρο Όρφομάχου. Από συφορά σε συφορά κι από ατιμία σε ατιμία.

Η κόρη υποχρεώνεται νάνρηθ τον Άλκη για να παντρευτεί τον πλούσιο γιατρό Στεριώτη που θα συντρέξει για την οικονομική ανόρθωση του σπιτιού, ο ένας αδερφός της γίνεται πλαστογράφος κι αυτοχτονεύει, ο γαμπρός τους τα φτείναν με μια χήρα, η νεώτερη αδερφή κλέβεται από το γιό ενός πλούσιου τραπεζίτη και στα τελευταία ο γέρο Όρφομάχος τρελαίνεται. Ποι νάπαδώσουμε όλη αυτή τη δυστυχία; Είναι η πρόληψη που δεν αφήνει τον παλιό κόσμο να συμμορφωθεί με τη σημερινή ζωή; Είναι η άγνοια στη Μοίρα που με το άνηκτο χέρι της διευτύνει τη ζωή μας ανεξάρτητα από τη θέλησή μας; Είναι τόσο σάπιος ο κόσμος που να μην επιδέχεται γιατριά; Άλλη παρά εκείνη που φαντάζεται ο γέρο Όρφομάχος στις στιγμές της τρέλας του; Το ξεπάστρεμα δηλαδή όλης της σημερινής ανθρωπίνης γενιάς για να ξεφυτρώσει άλλη γενιά στη θέση της; Η πρόκειται απλώς για μιάν παροδική άρρώστεια που θα την θεραπεύσει ή επανάσταση του Άλκη; Το συμπέρασμα δε βγαίνει καθαρά. Ο Άλκης που όνειρευτηκε την επανάσταση πεθαίνει άρρωστος και απογοητευμένος στην άγκαλιά της καλιάς του έρωμένης. Απογοητευμένος κι από την αγάπη του μα κι από την κοινωνία. Με τέτοιους ανθρώπους, σε τέτοιο τόπο... λέει πολλές φορές σαν τον πνίγει ή πίκρα. Μά ο Άλκης είναι ποιητής και όνειροπόλος. Και την επανάσταση δε θα την φέρουν οι ποιητές και οι όνειροπόλοι οι άρρωστοι. Θα μάς την φέρει το γερό χέρι του εργάτη. Μόνο αυτός μπορεί να νιώσει την ανάγκη

της επανάστασης και να την ενεργήσει. Ο ρόλος του ποιητή είναι άλλος. Να ξηγήσει, να πυρώσει την ψυχή του εργάτη... Μά ο Άλκης δεν κάνει άλλο παρά να δραματίζεται και σαν αντιπροσωπευτικός τύπος της εποχής μας, ομολογούμε πώς είναι ένας τύπος πολύ αληθινός και πολύ ψυχολογημένος. Μόνο πώς δεν είναι ο τύπος του επαναστάτη που χρειάζεται σήμερα για ανάψυξη τη φωτιά. Του επαναστάτη που πιστεύει και που μπορεί. Ούτε από το τραγικό σπίτι του Όφιομάχου μπορεί να βγεί η επανάσταση. Τό σπίτι αυτό αντιπροσωπεύει έναν κόσμο πεδαμένο που στο βάθος μας αφήνει αδιάφορους. Δεν είναι αυτός ο κόσμος που πάσχει σήμερα και περιμένει την επανάσταση σαν απολύτρωση. Η δυστυχία των Οφιομάχων κ' η τραγική τους τύχη μπορούσε εύκολα να θεραπευτεί αν τα δυο παιδιά αποφασίζανε να δουλεύουν. Αλλά η σημερινή δυστυχία δεν πηγάζει από την περιφρόνηση της δουλειάς. Οι άνθρωποι σήμερα ελπίσιν δουλεύουν. Κ' οι Οφιομάχοι μπορούσαν να δουλεύουν δίχως να ποχτήσουν μ' αυτό και την ευτυχία που ζητούσαν. Η έκμεταλλεψη της δουλειάς να η πηγή του κακού. Ο κ. Θεοτόκης που με τον «Κατάδικό» του μας παρουσιάστηκε Τολστοϊκός, τώρα δείχνεται σαν απελπισμένος για τη σωτηρία του κόσμου. Με τέτοιους ανθρώπους... όπως λέει κι ο Άλκης. Ίσως να πιστεύω πώς χρειάζεται ένα γενικό ξεπάστρεμα για να φυτρώσει μια άλλη πλάση. Ίσως η ζωή μας να είναι ένα άλλο Μυστήριο που το διευτύνει κάποια Μάϊρα κ' έτσι κάθε προσπάθειά μας πέφτει μάταιη. Θλιβερό αλήθεια συμπέρασμα μιας ψυχής πεσιμιστικής που η δική μας σοσιαλιστική αισιοδοξία δε μας επιτρέπει να το υιοθετήσουμε. Όξω από αυτά το έργο του κ. Θεοτόκη είναι ένα έργο πολύ φροντισμένο. Ένα έργο με χαρακτηριστικές ξεχωριστούς, με αξιόλογη δραματική πλοκή και συγκρούση μέσα σε μια τραγική ατμόσφαιρα που μας γεννάει τη φρίκη. Οι άνθρωποι σπαρταρούν μέσα στα δεσμά της πρόληψης και της ψευτιάς που τους τ' έχει χαλκώσει η ή κοινωνία η ή Μάϊρα. Φανταζόμαστε πώς στη σκηνή το έργο του κ. Θ. θακανε περισσότερη εντύπωση. Το διάβασμά του κουράζει κάπως. Είναι το είδος αυτό της τέχνης του κ. Θ. που κάνει τα έργα του δυσκολοδιάβαστα. Η ζωή αντιγράφεται με φωτογραφική ακρίβεια που δείχνει βέβαια χέρι και μάτι δεξιότητη. Μά η τέχνη δεν πρέπει να είναι αντιγραφή. Η ύψηλη τέχνη είναι δημιουργία. Η φαντασία μας παίρνει από τη ζωή το υλικό και το δίνει τη μορφή που αυτή θα εκλέξει. Η απλή αντιγραφή αποτελεί την ήθογραφία. Και κάτι τέτοιο θαρρώ συμβαίνει με τον κ. Θεοτόκη. Η τέχνη του δε μπορεί ακόμα να γλυτώσει από τα δεσμά της ήθογραφίας αν και πρέπει να ομολογήσουμε πώς κάνει ότι μπορεί για να την νικήσει. Όπως το σημείωσα κι άλλοτε, ο κ. Θ. μαζί με το μακαρίτη Χατζό-

πουλο βρίσκονται στο μεταίχμιο ανάμεσα στην ήθογραφία και στο ρομάντζο. Ο χαρακτηρισμός της κοινωνικής ήθογραφίας θα ταίριαζε στο έργο του. Αν προστέσουμε και τις εξαντλητικές ψυχολογικές ανάλυσεις των προσώπων που αφαιρούν από το έργο τον άερα—σά νάνασαινουμε μέσα σ' ένα πυκνότατο δάσος—μαζί με κάποιον ιδιωματικό χαρακτήρα, φτάνουμε στη σκέψη πώς λευτερωμένο από το περιττό αυτό φορτίο το έργο και με περισσότερη διαύγεια και γενναίο χαλαρότητα της γράσης θα κέρδιζε εδωκότερα το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Όπωςδήποτε και πρὸς τιμή του κ. Θ. πρέπει να ομολογήσουμε πώς ο κ. Θ. είναι από τους λίγους που δε σχεδιάζουν στο βρόντο τα έργα τους. Ο σκοπός του δεν είναι να διαπραγματευτεί μίαν όποια υπόθεση που να κάνει εντύπωση. Ο σκοπός του, όπως και κάθε αληθινού τεχνίτη, να ντύσει την ιδέα του μέσα σε μίαν υπόθεση. Μπορεί να μη συμφωνούμε με δε μπορούμε ναρνηθούμε πώς ο κ. Θ. έχει ώριμες ιδέες. Αυτό ζητούμε κ' εμείς. Δε θέλουμε να υποτάξουμε όλους στη δική μας σκέψη όπως αφελέστατα δογματίζει ο κ. Ξενοπούλος. Επιμένουμε όμως ότι κάθε συγγραφέας πρέπει να παρουσιάζει έννοτητα στη σκέψη του και να στρέφεται μέσα σ' ένα δικό του, ώριμο κόσμο. Το αντίθετο δείχνει έλλειψη φιλολογικού χαρακτήρα κι απλή μίμηση. Άς προσέξουν οι νέοι τη γνώμη μας. Δεν απαιτούμε να γίνουν ελπίσιν ούνοι και καλά σοσιαλιστές. Πρέπει όμως ελπίσιν να κατατοπιστούν, ο καθένας ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του και με την κοινωνική του κατάσταση. Ο κατατοπισμός θα μας κάνει να γνωρίσουμε τη ζωή από πιο κοντά και γιαυτό κι ακριβέστερα, μέσα από τον εαυτό μας. Έτσι θα ποχτήσουμε κ' η λογοτεχνία μας χαρακτήρα.

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΡΟΡΙΤΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο πρόλογος από τα «Φιλολογικά πορτραίτα» που βγαίνουν σε τόμο τον άλλο μήνα.

Τα «Φιλολογικά πορτραίτα» είναι η φιλολογική αυτοβιογραφία μου. Της έδωσα αυτή τη μορφή, γιατί έτσι το βρήκα καλύτερο για τους αναγνώστες μου—ίσως και για μένα τον ίδιο. Κι αντί να καθύμαι να περιαιτολογώ, αραιδιάζοντας γεγονότα αδιάφορα και κουραστικά για τους άλλους, έτσι φλυαρώντας, να πούμε, πάντα κι ατελείωτα pro domo mea, βρήκα πώς είναι καλύτερο τη ζωή μου την πνευματική να την δώσω σε σειρά πορτραίτα για τους ανθρώπους που σκετίζονται, λίγο ή πολύ, μ' αυτήν, που μου χορηγούσαν δύσκολοι κι οδηγητές στα πρώτα φιλολογικά βήματά μου, που εξασκήσαν κάποια έπιρροή άπάνω μου και που, γενικά, άφησαν κάποια δυνατή εντύπωση στη θύμησή μου.